

*А. Г. Загороднюк*аспірант Донецького національного
університету імені Василя Стуса**ПРАВО НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА**

Ключові слова: конституційні права і свободи, політичні права громадян, особисті права людини, збори, мітинги, походи, демонстрації, мирні зібрання.

Права і свободи людини і громадянина характеризують сутність і зміст правових зв'язків особи і держави. Розділ II Конституції України закріплює перелік прав і свобод людини і громадянина, причому ст. 22 Основного Закону передбачено, що вказані права і свободи людини і громадянина не є вичерпними. Аналіз змісту зазначеного розділу Конституції дозволяє стверджувати, що конституційні права і свободи людини характеризуються багатоманітністю, тому актуальним є питання їх класифікації.

У сучасній юридичній науці існують різні точки зору щодо системи прав і свобод людини та різні класифікації таких прав і свобод. Традиційним є розподіл прав і свобод на особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні та культурні права і свободи людини і громадянина.

До політичних прав і свобод людини і громадянина традиційно відносять право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ст. 36); право громадян України брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ст. 38); право громадян України збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації (ст. 39); право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування (ст. 40).

Особливістю вказаної групи прав і свобод людини і громадянина, зокрема, є високий ступінь їх гарантованості як на національному, так і на міжнародному рівні; можливість вільно висловлювати свої погляди, відстоювати свої політичні переконання та акцентувати увагу громадськості на тих чи інших політичних проблемах.

Право громадян збиратися мирно і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації закріплено у ст. 39 Конституції України: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації,

про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» [1].

В науці конституційного права дослідженню проблем прав і свобод людини, а також їх гарантій присвячені роботи Ю. Барабаша, О. Батанова, М. Козюбри, А. Колодія, А. Крусян, П. Любченко, О. Марцеляка, Н. Мяловицької, В. Погорілка, В. Речицького, А. Селіванова, В. Серьогіна, О. Скрипнюка, О. Совгирі, Ю. Тодики, О. Фрицького, В. Шаповала, Ю. Шемшученко та ін. Разом з тим ці проблеми залишаються актуальними в контексті подальшого розвитку держави і суспільства, удосконалення змісту та процедур реалізації зазначених прав і свобод. Особливо це стосується вищезазначеного права, оскільки після прийняття Конституційним Судом України рішення від 08.09.2016 р. у справі про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій [2] визнано неконституційною і такою, що втратила чинність частину 5 статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», а також скасовано дію Указу Президії Верховної Ради СРСР від 28.07.1988 р. № 9306 «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР». Тепер не існує жодної законодавчої норми, яка б визначала конкретну процедуру реалізації вказаного конституційного права.

Мета цієї статті полягає у визначенні місця права на мирні зібрання в системі конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Переважає більшість фахівців у сфері права, зокрема, конституційного, вищезазначене право відносить до групи політичних прав громадян, визначальним критерієм яких є те, що за винятком права на об'єднання в громадські (неполітичні) організації та права на індивідуальні та колективні звернення вони належать виключно громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності. Ці права виражають зміст правовідносин між особою і державою. Їх реалізація забезпечує політичну участь громадян у життєдіяльності держави, тобто, політичні права і свободи громадян України – це встановлені Конституцією та законами України форми політичної участі громадян в управлінні державними справами, зміст яких передбачає об'єднання в політичні партії та інститути громадянського суспільства, участь у виборах, референдумах і мирних зібраннях, звернення з петиціями до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3, с. 87].

А. Шевченко, М. Денісова, О. Денісова вважають, що «право на мирні зібрання є колективним політичним правом невизначеної кількості осіб на проведення в місцях із необмеженим публічним доступом будь-яких не заборонених Конституцією та законами України заходів та дій, спрямованих на висловлення та оприлюднення власної колективної позиції щодо визначеного питання або питань, які становлять соціальну або групову значущість» [4, с. 127], вказуючи при

цьому, що іноземців та осіб без громадянства можна розглядати як суб'єктів права на мирні зібрання, із можливими обмеженнями.

О. Клименко, в цілому поділяючи думку стосовно характеристики досліджуваного права як політичного права суто громадян, визначив його так: «Конституційне право громадян України на мирні зібрання – це утверджена на рівні Основного Закону, юридично визнана можливість суб'єкта права задовольняти власний інтерес щодо вільного публічного вираження поглядів, агітації за них, підтримки поглядів інших осіб чи виступу проти поглядів інших осіб, а також реалізації інших прав та свобод, що проходить у формі зборів, мітингу, походу, демонстрації, пікету, наметового містечка, чи іншого заходу, як із використанням звукопідсилювальної апаратури, аудіо- та відео- апаратури тощо, транспортних та інших технічних засобів, наметів, так і без них, що відбувається мирно та без зброї, не порушуючи прав та свобод інших суб'єктів права, здійснюючи так свої дії на основі і в межах правових приписів та норм» [5, с. 6].

Втім, не всі вчені безумовно погоджуються з тим, що вказане право належить лише громадянам певної держави. Так, О. Васьковська не обмежує це право виключно правом громадян держави і зазначає, що «право на мирні збори – це конституційне основоположне право чисельно необмеженої групи осіб збиратися мирно і без зброї для реалізації масового волевиявлення і оприлюднення своєї громадянської позиції з тих чи інших суспільно значущих проблем» [6, с. 15].

О. Власенко також зауважує, що «мирне зібрання – це колективний або індивідуальний, мирний, доступний кожному публічний захід за участі громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, з метою формування та (або) висловлення позиції щодо різноманітних питань суспільного життя, привернення уваги громадськості, підтримки, захисту або висловлення протесту щодо будь-яких рішень державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності, що проводиться у передбачених законодавством України формах з використанням (або без) різноманітних засобів наглядної агітації, а також гучномовних технічних засобів» [7, с. 8].

Ж. Пустовіт, розглядаючи «маніфестацію» як одну з форм мирних зібрань і як узагальнююче поняття для будь-яких виступів просто неба, а саме: мітингів, демонстрацій, походів і т. д. [8, с. 575], метою яких може бути проголошення ідей, солідарності, співчуття або протесту прихильників ідеї, однодумців, скандування лозунгів, закликів, виголошення промов та ін., наголошує, що це «є суб'єктивним правом кожної особи, яке дозволяє їй оперативно і незалежно (на відміну від участі у діяльності будь-якого громадського об'єднання) висловлювати власну позицію щодо того чи іншого питання суспільного життя» [9, с. 193].

В контексті досліджуваної проблеми доцільним є звернення до міжнародних актів, оскільки право на мирні зібрання є одним з невід'ємних прав, прита-

манних демократичному світові, причому міжнародні документи закріплюють його як право будь-якої людини, не обмежуючи її статусом громадянина.

Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 30 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. «кожна людина має право на свободу мирних зборів та асоціацій» [10].

Зазначена норма знайшла подальший розвиток у ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., відповідно до якої: «Визнається право на мирні збори. Користування цим правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які застосовуються відповідно закону, і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я та моральності населення або захисту прав і свобод інших осіб» [11]. Крім того, вищевказана норма одержала розвиток у статті 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка набрала чинності для України 11 вересня 1997 р. і якою гарантується, серед іншого, свобода мирних зібрань: «1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. 2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [12].

Вищевказане свідчить про те, що право на мирні зібрання є невід'ємним правом кожної людини і воно поширюється не тільки на громадян певної держави, а й на іноземців та осіб без громадянства, і будь-яке обмеження в реалізації вказаного права цієї категорії осіб можна розглядати не тільки як порушення, а і як певну дискримінацію по відношенню до них.

Досліджуючи вказане конституційне право, О. Власенко визначає його як «природне право кожної особи, адже теоретично це право належить людині від народження. Ніхто не може позбавити людей права збиратися разом та обговорювати актуальні суспільні проблеми, навіть якщо це право не врегульоване національним законодавством» [7, с. 15].

Певний інтерес становить рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання), в якому наголошено, що «право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України» (п. 2) [13].

Наведені положення свідчать, що право на мирні зібрання можна розглядати у двох аспектах: як суб'єктивне юридичне право і як природне (загальносоціальне) явище, яке не залежить від держави і має загальносоціальну природу [14].

Отже, право на мирні зібрання – це одна з основ демократії, закріплена в основних Міжнародних договорах з прав людини (Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, Європейській конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року); обов’язкова умова реалізації інших прав людини, зокрема, на свободу вираження поглядів, думки та ін.

Кожна країна, яка вважає себе демократичною державою, зобов’язана забезпечувати реалізацію права мітингів і зібрань серед власних, іноземних громадян та осіб без громадянства.

Між тим сьогодні в Україні відсутнє однозначне розуміння і застосування права проводити мітинги, збори, демонстрації та пікетування. Хоча Конституція України передбачає право на збори, мітинги, вуличні походи і демонстрації, і в ній відтворюються і розвиваються положення, закріплені в міжнародних актах, разом з тим зміст ст. 39 Конституції дещо відрізняється від загальноновизнаних норм: останні говорять про право «кожної людини», а Конституція – лише про право громадян України.

Збори, мітинги, походи і демонстрації громадян є формами безпосередньої демократії. Вони можуть проводитися з різною метою, зокрема, публічного обговорення та вираження свого ставлення до дій або бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування; подій в соціально-політичному, економічному житті держави, суспільстві і світі в цілому; привернення уваги до вирішення нагальних соціально-політичних, економічних та інших проблем держави, суспільства, місцевої територіальної громади; публічного протесту проти рішень, заходів, здійснюваних державою, місцевими органами самоврядування, проти окремих рішень у житті держави або світу в цілому або, навпаки – їх підтримки.

Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості і т. д.

З огляду на вищевказане, можна зробити висновок, що право на мирні зібрання є правом будь-якої людини. Це право варто розглядати не як політичне право громадян, а як одне з особистих, громадянських прав людини (про що, зокрема, свідчать погляди деяких вчених, які наводились вище). Тому необхідно внести відповідні зміни до чинного законодавства України і, передусім, до Конституції України, виклавши частину першу ст. 39 у такій редакції: «Кожна людина має право на участь у мирних зібраннях, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування».

Подальші дослідження вказаного конституційного права мають бути спрямовані на вирішення проблем стосовно механізму реалізації цього права у зв’язку з недосконалістю українського законодавства та відсутністю єдиного норма-

тивно-правового акту, яким було б врегульовано та визначено усі критерії щодо порядку, строків, способів організації та проведення мирних заходів, оскільки існуючий стан справ фактично надає особам, що є учасниками зазначених правовідносин, повну свободу в маніпулюванні поняттями на свій розсуд, зокрема щодо можливості або неможливості проведення такого заходу.

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).
2. Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 р. (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). *Офіційний вісник України*. 2016. № 79. Ст. 2649.
3. Федоренко В. Л. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні: поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1(7). С. 80–87.
4. Шевченко А. Є., Денісова М. М., Денісова О. С. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні: монографія. Донец. юрид ін-т Луган. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Донецьк: Ноулідж, Донец. від-ня, 2011. 138 с.
5. Клименко О. І. Конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2014. 20 с.
6. Васьковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 20 с.
7. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 20 с.
8. Юридична енциклопедія: в 6 т. [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. Т. 3: К–М. 2001. 792 с.
9. Пустовіт Ж. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні. Навч. посіб. К.: КНТ. 2009. 232 с.
10. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Голос України*. 2008. 10 грудня.
11. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 07.12.2018).
12. Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 07.12.2018).
13. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). *Офіційний вісник України*. 2003. № 28. Ст. 1379.
14. Ярмол Л. В. Право на мирні зібрання: до уточнення загальнотеоретичної характеристики. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки: збірник наукових праць*. 2016. № 850. С. 331–337. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/37407/1/50_331-337.pdf (дата звернення 07.12.2018).